

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Het Waddenlandschap als product van het boerenbedrijf

Colofon

Verslag van de werkdag 'Het Waddenlandschap als product van het Boerenbedrijf' op 6 december 2006 te Pingjum, in het kader van het project LancewadPlan.

Samenstelling en tekst: Rita Joldersma (CLM) en Dré van Marrewijk (LNV)
Lay-out: F. de Groot (CLM)
Foto's: A.A.M. van Marrewijk (LNV), N.J. Oerlemans (CLM)

Januari 2007

Het Waddenlandschap als product van het boerenbedrijf

1 Introductie

Op 6 december 2006 vond in Boerderij de Welstand te Pingjum de werkdag 'Het Waddenlandschap als product van het boerenbedrijf' plaats. Zo'n 35 deelnemers, afkomstig uit de wereld van het boerenbedrijf, beleid en beheer van landschap en cultureel erfgoed, waren aanwezig. De werkdag was onderdeel van het project LancewadPlan.

LancewadPlan

In de samenwerking tussen Nederland, Duitsland en Denemarken zijn afspraken gemaakt over het beheer en gebruik van de Waddenzee en aangrenzende gebieden. Deze internationale afspraken zullen in 2008 worden geactualiseerd. Hierop vooruitlopend verkent het project LancewadPlan de mogelijkheden voor behoud en ontwikkeling van de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten in de Wadden-regio. In het project LancewadPlan heeft Nederland op zich genomen om de kansen en knelpunten voor landschapsbeheer door boeren in kaart te brengen, en deze voor te leggen aan betrokken partijen in Duitsland en Denemarken. Daartoe is de werkdag 'Het Waddenlandschap als product van het boeren-bedrijf' georganiseerd, in samenwerking met CLM Onderzoek en Advies.

Doel van de werkdag

Doel van de werkdag was het gezamenlijk opstellen van een breed gedragen agenda voor structureel landschapsbeheer door boeren in de Waddenregio, waarin wordt aangegeven:

- welke kansen en dilemma's er zijn voor landschapsbeheer;
- wat de betrokken en deelnemende partijen zelf kunnen en willen ondernemen om het landschapsbeheer in de Waddenregio te bevorderen en uit te voeren;
- én waaraan het daarvoor ontbreekt en waar nadere invulling aan gegeven zou moeten worden (agendering).

Programma van de werkdag

Na een korte introductie over de landschappelijke waarde van de Waddenregio en de doelstelling van de werkdag door Ir. H.R. Oosterveld, Directeur LNV Noord, werden drie presentaties gegeven. In deze presentaties wordt het landschap bekeken vanuit het perspectief van de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis (Drs. M. Schroor), de economie (Prof. Dr. D. Strijker) en de praktijk van agrarisch natuur- en landschapsbeheer (Mw. Ir. I. Hin).

's Middags vonden er workshops plaats per type gebied, d.w.z.

- Waddeneilanden en Wieringen
- Veeteeltgebieden in de kuststreek van Noord-Holland, Friesland en Groningen
- Akkerbouwgebieden in de kuststreek van Noord-Holland, Friesland en Groningen

In deze workshops werd ingegaan op de mate van inpasbaarheid van landschapsbeheer door boeren in hun bedrijfsvoering, kansen en voorwaarden voor landschapsbeheer door boeren en acties/maatregelen die genomen kunnen worden om dit te stimuleren.

Het resultaat

In dit verslag wordt aan de hand van de inleidingen een situatieschets gegeven van landbouw, landschap en landschapsbeheer door boeren in de Waddenregio. De resultaten van de drie workshops zijn geclusterd naar thema. Achtereenvolgens komen aan de orde de inpasbaarheid van landschapsbeheer in de bedrijfsvoering, bewustwording, kennis en draagvlak, samenwerking en afstemming tussen partijen, regelgeving en financiering. Tijdens de afsluiting van de werkdag is afgesproken dat op basis van de resultaten van de werkdag en namens de deelnemers een oproep wordt opgesteld, een 'Pleidooi van Pingjum', die aan alle betrokkenen en verantwoordelijken voor het beheer van het cultuurlandschap zal worden aangeboden.

2 Landbouw, landschap en landschapsbeheer in de Waddenregio

Hieronder volgt een korte samenvatting van het welkomstwoord door de directeur LNV Noord en van de drie inhoudelijke presentaties.

Inleiding Ir. H.R Oosterveld, Directeur LNV Noord

Elzensingels op Terschelling, tuunwallen op Texel en Wieringen, terpen en wierden aan de vaste wal van Groningen en Friesland, dobben in het buitendijkse land en karakteristieke verschillen in boerderijtypen. De kwaliteit van het 'waddenlandschap' staat buiten kijf. Wie in dit landschap woont, werkt en reist, proeft de geschiedenis.

Er wordt in lovende woorden gesproken over de kwaliteit van dit gebied in de Natuurbalans van het Milieu- en Natuurplanbureau, in de Strategische Agenda voor Noord-Nederland van de drie noordelijke provincies en in het Uitvoeringsplan van de Planologische Kern Beslissing Waddenzee voor het Waddenfonds.

De landbouw heeft het landschap in deze regio voor een groot deel gemaakt en onderhouden. De Waddenregio is echter aan het veranderen, en hierbij ook de rol en functie van de landbouw. De vraag is wat de rol van de landbouw als beheerder van het waddenlandschap kan zijn. In hoeverre zal het mogelijk zijn voor de landbouw om te kunnen produceren voor een markt en tegelijkertijd te zorgen voor beheer van natuur en landschap? En hoe kunnen ook nieuwe mogelijkheden benut worden, zoals kenmerkende streekproducten en recreatieve producten en diensten? Deze vragen staan centraal tijdens deze werkdag.

Tijdens de werkdag is de focus gericht op het structurele, langdurige beheer van het cultuurlandschap. Het gaat duidelijk niet om eenmalige maatregelen voor herstel en (achterstallig) onderhoud; voor deze maatregelen kunnen vaak wel de middelen worden gevonden. Voor structureel beheer is dat lastiger.

Op het gebied van landschapsbeheer zijn boeren en anderen met veel creativiteit bezig. In de brochure 'Landschapsbeheer door boeren in de Waddenregio' worden diverse voorbeelden genoemd, uitgaande van de kwaliteiten van de streek. De vraag is dan ook te onderzoeken:

- Wat kan de regio zelf doen?
- Welke kansen zijn er in de verschillende gebieden en op de eilanden?
- Hoe kunnen we zelf aan de kwaliteit van het gebied bijdragen?

Uitgaande van de vraag 'Wat kunt u doen voor het Waddenlandschap en waarmee kunnen anderen u daarbij ondersteunen?', is het doel om een gezamenlijke strategie voor toekomstig landschapsbeheer in de Waddenregio op te stellen. Met deze gezamenlijk gedragen strategie en de daarbij behorende agenda kan een beroep gedaan worden op verschillende betrokken partijen om hun bijdrage te leveren aan een structureel landschapsbeheer in de Waddenregio.

Landschapskwaliteit en -beheer - Drs. Meindert Schroor, Bureau Varenis

Aan de hand van vergelijkingen van historische en actuele kaarten en van oude en recente foto's laat drs. Meindert Schroor van verschillende gebieden in de Waddenregio zien hoe het landschap in de loop der tijden is veranderd. In het bijzonder ruilverkavelingen en waterstaatkundige werken, primair bedoeld om de landbouwkundige productieomstandigheden te verbeteren, zijn verantwoordelijk geweest voor grote veranderingen van het landschap. Smalle kavels zijn samengevoegd tot rechthoekige blokken en soms is zelfs de oriëntatie van de kavels gedraaid. Onregelmatigheden in de oppervlakte, veroorzaakt door kreekruggen en -geulen of door verlaten wierden en bolgeploegde akkers, zijn geëgaliseerd. De als sloot herkenbare resten van maren en kreken zijn vaak dichtgemaakt en vervangen door rechte afwateringsgoten op een andere locatie. Oude paden zijn verdwenen, nieuwe wegen zijn aangelegd en dorpen zijn soms explosief in omvang gegroeid. In meer recente tijden zijn recreatiebosjes en -meren aan het oorspronkelijke agrarische landschap toegevoegd.

Het huidige landschap is sterk veranderd in vergelijking met het landschap van 100 jaar geleden. Streven naar het herstellen van het oorspronkelijke landschap is dan ook een utopie. Maar ondanks de ingrijpende veranderingen die hebben plaatsgevonden, zijn er in het landschap nog vele objecten en aspecten aanwezig die wij nu waarderen, omdat zij helpen om de ontstaansgeschiedenis van het landschap te begrijpen. Zij geven diepgang aan de belevingswaarde van het landschap. Het behouden, beschermen en beheren van die elementen is zinvol. Dat kan op meerdere manieren. Een klein deel van die historische

waarden, zoals bijzondere bouwwerken en archeologische terreinen, kan door de Monumentenwet worden beschermd. De belangrijkste structuren, zoals kreeklopen of waardevolle perceleringen, kunnen via planologische instrumenten veiliggesteld worden. Maar ook kan de instandhouding van landschapselementen bereikt worden door actief beheer te bevorderen.

Rol van landbouw in de Waddenregio – Prof. Dr. Dirk Strijker, RUG

Vanuit economisch perspectief is er een tendens waarneembaar van het platteland als productiegebied naar een platteland als consumptiegebied. Met het toegenomen inkomen komt de consument toe aan het bevredigen van andere behoeften dan de basisbehoeften van voeding, huisvesting en kleding. De landbouw heeft de afgelopen eeuw ingespeeld op de wensen van de consument voor goedkope voedingsmiddelen. Nu wordt de landbouw gevraagd om nieuwe producten en diensten te leveren, zoals landschapsbeleving, natuurwaarden, luxere (streekeigen) producten en recreatieve voorzieningen.

Vroeger was het platteland een vrij autonoom gebied: men was gericht op de zelfvoorziening, er werd ter plaatse gewoond en gewerkt en men functioneerde tot op zekere hoogte los van de buitenwereld. Nu is het platteland geïntegreerd in de (wereld)economie door toegenomen transportmogelijkheden, verbeterde informatievoorziening (bv. internet), schaalvergroting van de landbouw en van voorzieningen en het ontwikkelen van nieuwe producten en markten.

Tot in de jaren '70 van de vorige eeuw was het Waddenplatteland vooral een productiegebied gericht op landbouwproducten, hout en vis en bijbehorende agro-industrie (melkfabriek, loonwerkers, werktuigcoöperatie). Het platteland was ook ingericht als productiegebied met daarop aangepaste functionele gebouwen, infrastructuur, waterhuishouding en ruilverkaveling. Met het stijgen van de welvaart en het 'opklimmen' op de behoefteschaal is het platteland meer en meer een consumptiegebied geworden. Op het platteland wordt gewoond, gewerkt, gerecreëerd en genoten. Landschap is een vermarktbaar product geworden en de productieve kant is relatief minder belangrijk geworden.

Met deze verschuiving van productiegebied naar consumptiegebied verandert ook de gewenste inrichting van het platteland, zoals het belang van waterpeilen voor landbouw en natuur, zoet/zout water, de betekenis van uitzicht en cultureel erfgoed (dijken, terpen, etc.). En deze nieuwe omgeving betekent voor de boer dat anderen zich met zijn bedrijf en werkzaamheden 'bemoeien', dat sommige vroegere mogelijkheden wegvallen, maar dat er zich ook nieuwe kansen voordoen. Er zijn nieuwe mogelijkheden op het gebied van verbreding (bv. camping, bootverhuur), verdieping (streekeigen producten, huisverkoop) en landschapsbeheer. Ook zijn er nieuwe financieringsmogelijkheden voor landschap en cultureel erfgoed. Om deze kansen te benutten is een nieuw soort ondernemerschap nodig, met oog voor maatschappelijke ontwikkelingen en de markt, het klantgericht zijn, het kunnen omgaan met mensen en een goede presentatie naar buiten (PR en marketing).

Landschap kan als een 'vermarktbaar product' gezien worden. Echter, landschap en natuur vormen een publiek goed, hetgeen maakt dat niemand van het gebruik ervan uitgesloten kan worden. Dit maakt het moeilijk dit via de markt betaald te krijgen. Het belonen van deze diensten zal dan via overheden moeten verlopen of via indirecte vermarkting (andere producten en diensten kunnen verkopen dankzij een aantrekkelijk landschap).

Landschap en landbouw in de praktijk – Mw. Ir. Ineke Hin, Agrarische Natuurvereniging De Lieuw op Texel

Oude polders en binnendijken, tuunwallen, kolken, krekken, schapenboeten en schapen in de wei. Het zijn enkele karakteristieke landschapskenmerken van het eiland Texel, die het eiland zijn bijzondere karakter geven en een aantrekkingskracht uitoefenen op toeristen.

De landbouw is op Texel duidelijk aanwezig, met 220 agrarische bedrijven op 8000 ha landbouwgrond. Het gaat om zowel grootschalige als kleinschalige bedrijven, met akkerbouw, veehouderij en bloembollenteelt. En met of zonder 'verbreding', zoals kamperen, streekproducten en dergelijke. In de praktijk zijn boeren al bezig met landschapsbeheer, zowel op individueel als gebiedsniveau.

De ruilverkaveling in 1965 heeft tot schaalvergroting geleid, waarbij landschapselementen op grote schaal zijn verwijderd. Nu ziet men weer de waarde van deze landschapselementen, met het besef dat natuur en cultuurhistorie belangrijk zijn. Er wordt dan ook gezocht naar de inpasbaarheid van deze waarden in de bedrijfsvoering, daar waar dat mogelijk is. Daarnaast vormt betaald landschapsonderhoud voor boeren een bron van neveninkomsten en biedt het landschap mogelijkheden voor recreatie en toerisme. Daarbij zijn bepaalde voorwaarden van belang, zoals het scheiden van wandelaars met honden van de schapen in de wei.

De agrarische natuurvereniging De Lieuw telt 200 leden, waarvan 160 agrarische ondernemers. Gezamenlijk beheren zij 4500 ha land, met veel aandacht voor weidevogels en botanisch beheer. Ook herstellen en onderhouden zij landschapselementen zoals tuunwallen, kolken, oude binnendijken, krekken en verbrede oevers. Het landschap wordt toegankelijk gemaakt voor bewoners en toeristen via 'boerenommetjes'.

De Lieuw weet door samenwerking met verschillende partijen en inhoudelijk onderbouwde voorstellen voor haar projecten verschillende financieringsbronnen aan te boren. Het stappenplan voor het realiseren van onderhoud van landschapselementen gebeurt door middel van grote projecten. Hierbij worden de volgende stappen gevolgd:

- Ontwikkelen van ideeën en plannen (boeren, De Lieuw);
- Samenwerking zoeken met andere partijen (gemeente, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, etc.);
- Het opdoen van kennis over het landschap en landschapsbeheer (via bijvoorbeeld Landschapsbeheer Noord-Holland, adviesbureaus);
- Voorstellen indienen voor financiering (bij provincie, gemeente, Leader +, VSB fonds e.d.);
- Uitvoeren van plannen door boeren, De Lieuw en aannemers.

Knelpunt is vooral de financiering van het jaarlijks terugkerend beheer van landschapselementen. Boeren willen deze landschapselementen wel beheren, maar vinden dat deze 'groene diensten' van ecologisch en cultuurhistorisch landschapsbeheer eigenlijk een publiek belang dienen en ook een verantwoordelijkheid zijn van de overheid. Ondersteuning van boeren voor het uitvoeren van deze beheersactiviteiten is wenselijk. Bij de vormgeving van deze ondersteuning is het van belang dat deze de 'EU staatssteuntoets' kunnen doorstaan. Vermarkting van het landschap is tot op zekere hoogte mogelijk, maar is ook niet altijd wenselijk. Financiering vanuit een landschapsfonds kan een optie zijn, net als sponsoring, adoptie en vergoedingen vanuit de toeristenbelasting.

3 Inpasbaarheid van landschapsbeheer in de bedrijfsvoering

De aanwezigen zien leesbaarheid van het landschap en de ontstaansgeschiedenis ervan als een belangrijk goed, maar vinden het zaak om niet te vervallen in nostalgie, een terug naar de 'goede oude tijd'. Er moet op realistische wijze worden omgegaan met de wens om landschapsaspecten uit het verleden zoveel mogelijk te behouden. Een eigentijdse invulling van het agrarische bedrijf moet mogelijk zijn om in te spelen op de huidige eisen van markt en maatschappij.

Elk gebied heeft zijn eigen karakter, met eigen specifieke landschapsbeelden en -patronen. Het is een weerslag van hoe mensen hier in het verleden gewoond en gewerkt hebben, en komt tot uiting in terpen en wierden, dijken en tuunwallen, streekeigen boerderijen en schuren, beplantingen en watergangen. Sommige landschapsaspecten en -elementen zijn minder zichtbaar en markant, zoals archeologische vindplaatsen of natuurlijke hoogteverschillen, maar ook deze landschapskenmerken dragen bij aan de leesbaarheid en beleefbaarheid van het landschap.

De verschillende landschapsaspecten en -elementen vragen elk om een eigen type beheer en onderhoud. De mate van inpasbaarheid in de bedrijfsvoering verschilt per type landschapselement, van de locatie van het element en of het al of niet een functie heeft in de agrarische bedrijfsvoering (zie ook de bijlage). Elementen die vroeger hun nut hadden, zoals bosjes voor de houtvoorziening, hebben die functie nu verloren. Er kan dan een spanning ontstaan tussen behoud van landschappelijke elementen, zoals bosjes en beplanting, en een efficiënte bedrijfsvoering die vraagt om grotere aaneengesloten percelen. De vraag is dan aan de orde hoe het bedrijf rendabel te houden zonder het karakter van het landschap aan te tasten.

Voor het bepalen van de inpasbaarheid van het beheer van landschapselementen in de agrarische bedrijfsvoering is het van belang wat als vertrekpunt wordt genomen. Wanneer de bedrijfsvoering vergeleken wordt met een 'nieuw' gebied zoals Flevoland, met grote percelen en een optimale infrastructuur, vraagt landschapsbeheer in de Waddenregio extra arbeid. Wanneer het bestaande cultuurlandschap in de Waddenregio als uitgangspunt wordt genomen is er relatief meer inpasbaar, omdat dit cultuurlandschap als vaststaande randvoorwaarde beleefd wordt. Landschapsbeheer kan in die situatie, ook als dat extra arbeid en kosten met zich meebrengt, tot op zekere hoogte als maatschappelijk verantwoord ondernemen gezien worden.

Ook kunnen landschapselementen en specifieke landschapsaspecten, bijvoorbeeld schapen in de wei, helpen bij het indirect vermarkten van diensten en producten zoals kamperen bij de boer of de verkoop van streekproducten. Zo wordt via het label en streekmerk 'Waddengoud' geappelleerd aan het 'wadden-gevoel' van consumenten. Er wordt aandacht besteed aan specifieke smaakkenmerken van deze producten en een garantie gegeven dat producten op ambachtelijke en duurzame wijze, met grondstoffen uit de streek, zijn geproduceerd. Ook zijn er initiatieven gaande van de Vereniging Gezonde Waddenmelk om zuivelproducten uit de Waddenregio op de markt te brengen, daarbij inspeliend op landschap en natuur in de Waddenregio (koeien in de wei) en de behoefte aan gezonde producten bij de consument.

Beheer van de meeste landschapswaarden is inpasbaar in de bedrijfsvoering, deels 'om niet', deels mits er een passende vergoeding tegenover staat. Meer problematisch zijn het onderhoud van historische gebouwen, het aanleggen en onderhouden van boerenlandpaden en substantiële inkomstenderving door bijvoorbeeld overzomerende ganzen en bepaalde landschapskenmerken, zoals een sterk reliëf.

Wél kan de inpasbaarheid worden gestimuleerd of worden afgedwongen door maatschappelijke randvoorwaarden vast te leggen via regelgeving van de overheid, bijvoorbeeld een aanlegvergunningstelsel opgenomen in een bestemmingsplan. Aan de andere kant kan bestaande regelgeving soms een reden zijn waarom het beheer minder inpasbaar is in de bedrijfsvoering. Een voorbeeld is een dobbe, waar in het kader van de subsidieverlening voor agrarisch natuurbeheer deze moet worden afgerasterd om de natuurwaarden in en rond de dobbe te beschermen. De agrarische functie van de dobbe, d.w.z. het drenken van het vee, is daarmee niet meer of minder goed mogelijk. Ook kan er een tegenstrijdigheid optreden tussen functies. Zo kan het broedsucces van weidevogels in het geding komen als recreanten in de broedperiode gebruik maken van boerenlandpaden.

4 Bewustwording, kennis en draagvlak

Wie zich bewust is van de waarde van het landschap, zal zich er ook sterk voor maken om het te behouden en er in willen investeren zodat het niet teloor gaat. Bij zowel boeren als burgers is het belangrijk dat men zich bewust is van de cultuurhistorische waarde en de belevingswaarde van het landschap. Ook hier gaat op 'Onbekend maakt onbemind'. Kennis van het landschap en de wordingsgeschiedenis ervan helpt bij het zich bewust worden van de waarde ervan. Verbondenheid met de streek en trots zijn op de plek waar men vandaan komt of waar men woont spelen hierbij een belangrijke motiverende rol.

Zo draagt bewustwording bij aan draagvlak voor het behouden en versterken van het landschap, zowel bij boeren en terreinbeheerders, streekbewoners, bedrijven in de regio en toeristen. Dit draagvlak kan dan 'benut' worden om financiering te organiseren voor landschapsbehoud en -beheer. Het draagvlak is verder te vergroten door een grote mate van eigen verantwoordelijkheid en (keuze)ruimte te geven aan boeren.

Het vergroten van de toegankelijkheid van het platteland draagt zeker bij aan het vergroten van draagvlak voor landschapsbeheer door boeren. Voor de boer levert deze openstelling aan de ene kant waardeering op, maar er zijn aan de andere kant wel risico's aan verbonden, zoals de verspreiding van veeziekten. Bestaande dijken van paden voorzien is vaak een goede manier om het landschap te ontsluiten. Burgers hebben hier ook een verantwoordelijkheid om zich als goede gasten te gedragen.

Verschillende organisaties kunnen een rol spelen bij de bewustwording, zoals het (groene) onderwijs, de provinciale stichtingen voor landschapsbeheer, historische verenigingen, organisaties voor natuur- en milieueducatie, het Lancewad project en provincies. Er is al veel informatie aanwezig. Het is niet noodzakelijk dat er een vast aanspreekpunt komt, wel dat er goed wordt samengewerkt en dat informatie circuleert en wordt gedeeld. 'Ambassadeurs' van het gebied zouden een rol kunnen spelen om de bijzondere kwaliteiten van het waddenlandschap bij voortduring onder de aandacht te brengen.

Het is wenselijk om een campagne op te zetten om mensen bewust te maken van hun streek. Het gaat hierbij om kennis van het landschap, de ontstaansgeschiedenis en de actuele betekenis ervan. Dit kan lokaal ingekleurd worden, maar ook met aandacht voor het internationale Waddengebied. Scholen zijn hiervoor een belangrijke doelgroep. Het onderwijs kan gekoppeld worden aan nieuwe (onderwijs)methoden en middelen, bijvoorbeeld het werken met GPS-systemen.

Ook is voorlichting voor nieuwe bewoners van voormalige boerderijen belangrijk, zodat zij kennis hebben om boerderij en erf zodanig aan te passen aan hun wensen, dat het een streekeigen uitstraling behoudt. Hetzelfde geldt voor nieuwe economische activiteiten op het platteland, zoals bijvoorbeeld maneges en paardenpensions. Agrarische natuurverenigingen, verenigingen voor dorpsbelangen en provinciale stichtingen Landschapsbeheer kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, net als prominenten en 'ambassadeurs'.

Daarnaast is het van belang om met ondernemers en kennisorganisaties kennis te delen en te ontwikkelen rond nieuwe bedrijfs- en beheersconcepten, om landschapsbeheer een plaats te geven in de bedrijfsvoering en dit economisch aantrekkelijk te maken, zowel in directe zin (betaling, subsidies) als in indirecte zin (zorgboerderij, camping, etc.).

5 Samenwerking en afstemming tussen partijen

Het gezamenlijk maken van plannen, zoals de dorpsontwikkelingsplannen in Den Hoorn of gebiedsuitwerkingen van landschapsontwikkelingsplannen (zoals in Wittewierum en Winneweer), draagt bij aan het draagvlak voor landschapsbeheer onder de bevolking, zowel bij agrariërs als niet-agrariërs.

Bij het uitwerken van plannen en maatregelen zijn veel partijen betrokken. Bij het maken van bijvoorbeeld paden over boerenland of over dijken spelen veel partijen een rol: gemeenten, waterschappen, agrarische verenigingen, dorpsbelangencommissies, maar ook verzekeraars. De eigenaar van een terrein kan aansprakelijk gesteld worden voor ongevallen van wandelaars over dat terrein, waarvoor aansprakelijkheidsverzekeringen kunnen worden afgesloten. Het is van belang de rol van een ieder goed in beeld te houden en te zorgen voor onderlinge afstemming.

Bij samenwerking en afstemming moet gezocht worden naar stimulansen om landschapsbeheer aantrekkelijk te maken voor boeren en risico's voor hen te verminderen. In de randvoorwaardelijke sfeer zou bijvoorbeeld de provincie garant kunnen staan met een aansprakelijkheidsverzekering voor boerenlandpaden.

6 Regelgeving

Planologische bescherming kan helpen bij het behouden van landschapelementen, zoals de structuur van watergangen en sloten, zodat deze niet zonder meer gedempt kunnen worden. Wel is er een bepaalde mate van flexibiliteit nodig om landbouw en landschapsbeheer samen te kunnen laten gaan. Dit pleit ook voor streekeigenheid in de regelgeving: meer van onderop en minder generiek bepaald. Hier ligt een belangrijke taak voor provincies en gemeenten.

De uitvoering van simpele maatregelen kan soms vastlopen op het star omgaan met regelingen door gemeenten of waterschappen. Regelingen zijn ook in te zetten als stimulant. Zo zou bijvoorbeeld het waterschap tot (gedeeltelijke) compensatie van waterschapsheffing kunnen overgaan bij goed landschapsbeheer. Regelgevende partijen zoals provincies, waterschappen en gemeenten worden gevraagd om flexibel met regels om te gaan indien die gevraagde flexibiliteit positief uitpakt voor het behouden en/of beheren van landschapswaarden. Bij regelgeving is de kernvraag of men denkt het doel het meest effectief en efficiënt te kunnen bereiken via het afdwingen van maatregelen of via het stimuleren en/of belonen.

7 Financiering

Bij financiering stellen de deelnemers de volgende algemene uitgangspunten voor:

- De maatschappij vraagt om landschap- en natuurbeleving, en zou daar dan ook voor moeten betalen, aangezien landschap en natuur een publiek goed is.
- Het gaat om publieke waarden die door boeren op een duurzame manier beheerd kunnen worden. Daar moet een vergoeding tegenover staan.
- Er moet niet alleen geld zijn voor inrichting- en herstelwerkzaamheden, zoals dat nu vaak het geval is, maar juist ook voor structurele beheer- en exploitatiekosten waarvoor langjarige afspraken gemaakt worden.
- Ook via private (pacht)contracten kan het beheer van landschappelijke waarden geregeld worden. Zo kan bijvoorbeeld in de vorm van zgn. 'negatieve pacht' worden vastgelegd dat de eigenaar de pachter betaalt bij goed landschapsonderhoud. Dit aspect zou uitgewerkt kunnen worden door (ver)pachters en hun belangenorganisaties.
- In de randvoorwaardelijke sfeer moeten zaken geregeld worden zoals verzekeringen (aansprakelijkheid). Zo zou de provincie garant kunnen staan met een aansprakelijkheidsverzekering t.b.v. boerenlandpaden.
- Een coalitie van partijen (bijvoorbeeld in de vorm van een 'Waddenschap') zou voor de organisatie en uitvoering van landschapsbeheer moeten zorgdragen.
- Er zou een bundeling moeten komen van publiek en privaat geld ter financiering van het landschapsonderhoud.

Via een maatschappelijke kosten- en batenanalyse kunnen harde cijfers op tafel komen over de economisch toegevoegde waarde van het cultuurlandschap voor sectoren als recreatie en toerisme en de woningmarkt, zodat dit ter onderbouwing en motivering van de financiering gebruikt kan worden.

Er worden verschillende suggesties gedaan voor financieringsvormen, voortbouwende op de financieringsvormen die genoemd worden in de brochure 'Landschapsbeheer door boeren in de Waddenregio'. Een overzicht van aanvullingen en suggesties volgt hieronder.

Landschapsfonds

Een landschapsfonds kan gevuld worden met bijdragen uit private en publieke bronnen, zoals adoptie, sponsoring, compensatie voor natuur en landschap en dergelijke. Voorbeelden van het opzetten en functioneren van landschapsfondsen elders in het land kunnen ter inspiratie dienen (zie ook de brochure).

Er wordt een aantal opties voorgesteld:

- **Gemeentefonds**
Rijk en gemeenten wordt gevraagd om een deel van het gemeentefondsgeld (gelden van het Rijk ter beschikking gesteld van gemeenten) te labelen voor landschapsbeheer.
- **Toeristenbelasting**
Gemeenten wordt gevraagd om een deel van de toeristenbelasting expliciet te labelen voor landschapsonderhoud door boeren.
- **Streekrekening**
Bedrijven gevestigd in het gebied stellen een klein deel van de rente op hun kapitaalrekening ter beschikking voor landschapsonderhoud in hun werkgebied. Dit is te vergelijken met credit cards waarbij een klein percentage van de betalingen gedaan met de credit card wordt overgemaakt naar een goed doel, bijvoorbeeld een klimaatfonds of de bescherming van de pandabeer.
- **Rood-voor-groenconstructies**
Bij nieuwbouw van woningen en bedrijfsgebouwen wordt een gedeelte van de gelden gereserveerd voor landschapsonderhoud.
- **Legaten en donaties**
Ook particulieren kunnen een financiële bijdrage leveren aan landschapsonderhoud middels legaten en donaties.

Provinciale regelingen

Programma Beheer wordt uitgevoerd op provinciaal niveau (PSAN). Dit biedt een kans voor het ontwikkelen van streekeigen cultuurhistorische pakketten naast de natuurpakketten en bestaande landschapspakketten. Ook biedt het ILG kansen voor ondersteuning van landschapsbeheer. De provincies moeten hier zorg voor dragen.

Ook het onderhoud aan gebouwen vraagt aandacht. Dit is nu volledig overgelaten aan particulieren. Bij nieuwbouw zou men ook beter moeten aansluiten bij de streekeigen bouwstijl. Provincies en gemeenten hebben hier ook een verantwoordelijkheid, niet alleen bij regelgeving maar ook bij financiering (bijvoorbeeld financieren onderhoudskosten of meerkosten bij nieuwbouw in streekeigen stijl). Het projectbureau Belvedere zou hier een stimulerende en ondersteunende rol (kennis) kunnen vervullen.

Catalogus groenblauwe diensten

De huidige catalogus groenblauwe diensten moet worden uitgebreid met het beheer van specifieke streekeigen landschapselementen, zoals bijvoorbeeld tuunwallen, peerdepoodjes, cenen (hoofdgreppels), schansen en binnendijken. Hier ligt een taak voor de provincies.

Grondbank

Percelen die landschappelijk aantrekkelijk zijn maar beperkingen opleveren voor de normale agrarische bedrijfsvoering zouden via een grondbank voor een aantrekkelijke prijs kunnen worden aangeboden of verpacht. Op deze wijze kunnen de vaste lasten voor de agrarische bedrijfsvoering worden verminderd, en kan in ruil voor de lagere prijs van boeren gevraagd worden het landschap te beheren. Provincies, terreinbeheerders, het Bureau Beheer Landbouwgronden en DLG spelen hier een belangrijke rol en wordt gevraagd de modaliteiten verder uit te werken, rekening houdend met ongewenste effecten voor de grondmarkt. Als inspiratie kan ook het voorbeeld dienen van de Beheergrondbank Laag Holland in het veenweidegebied, waar boeren gronden pachten van de grondbank i.p.v. te kopen, zodat zij hun bedrijf kunnen uitbreiden en de koeien in de wei blijven.

Bijdragen in natura

Vrijwilligers die boeren helpen bij landschapsonderhoud leveren in feite een bijdrage in natura. De provinciale stichtingen Landschapsbeheer kunnen een belangrijke rol spelen in het mobiliseren en informeren van vrijwilligers en het bij elkaar brengen van vraag en aanbod van werkzaamheden.

Waddenfonds

Het Waddenfonds voorziet nu niet in financiering van landschapsbeheer. De deelnemers aan de werkdag zien dit als een gemiste kans. Vanuit het Waddenfonds zouden gelden beschikbaar gesteld kunnen worden voor beheer, door deze middelen onder te brengen in een landschapsfonds, zodat de rentebaten daarvan gebruikt kunnen worden voor het jaarlijkse onderhoud van het landschap (zoals bijvoorbeeld het landschapsfonds Midden-Delfland).

Organiseren van de financiering

Voor het bundelen van de verschillende financieringsstromen is het van belang dat dit gebeurt op gebiedsniveau en dat relevante partijen verantwoordelijkheid dragen. Mogelijke organisatievormen zijn een gebiedsorganisatie met publieke rechten of een stichting waarin de relevante partijen (o.a. gemeente, recreatiesector, boeren, dorpsbelangen) vertegenwoordigd zijn. Deze organisatie beheert dan een landschapsfonds en zet middelen in op basis van een gebiedsbeheersplan. Het Rijk zorgt hierbij voor facilitering middels adequate wet- en regelgeving. Provincies en gemeenten storten bijdragen in het fonds en faciliteren het werk van de gebiedsorganisatie. De provinciale stichtingen Landschapsbeheer en BoerenNatuur kunnen met de inzet van hun expertise een rol vervullen in het maken van het beheersplan en het coördineren van de uitvoering van de activiteiten.

Bijlage: Inpasbaarheid van beheer van landschapselementen en landschapsaspecten

Mate van inpasbaarheid van het beheer van diverse landschapselementen en –aspecten in de bedrijfsvoering van agrarische ondernemers.

Landschapselement of -aspect	Mate van inpasbaarheid
Openheid / weidsheid	Goed inpasbaar. Alert zijn op nieuwe beplantingen die weidsheid aantasten. Kan worden geregeld in gemeentelijk of provinciaal Landschapsontwikkelingsplan.
Grasland / koeien	Mate van inpasbaarheid is afhankelijk van het type bedrijfsvoering en van regelgeving. Het is wel eenvoudiger om jongvee in de wei te houden dan melkvee.
Weidevogels	Inpasbaar in mozaïekbeheer.
Ganzen	Moeilijker inpasbaar, met name overlast van overzomerende ganzen.
Hooilanden	Inpasbaar, maar afhankelijk van de landschappelijke ligging.
Onbebouwde terpen / wierden	Inpasbaar.
Natuurlijk reliëf / kreekruigen / selneringsresten	Inpasbaar, maar beheer is wel een uitdaging aangezien het een beperkende factor vormt voor de bedrijfsvoering.
Sloten, kreken, overige watergangen, percelering	Inpasbaar, maar er is wel een spanning tussen efficiënte bedrijfsvoering en behoud van deze landschapskenmerken.
Dijken, coupures, schotbalkenhuisjes, doorbraakkolken.	Valt voor een groot gedeelte buiten het agrarische bedrijf. Als zodanig moeilijk inpasbaar.
Dobbe	Moeilijk inpasbaar, veel onderhoud nodig, moet een bewuste keuze zijn en moet nog een functie hebben. Voor de subsidieregeling agrarisch natuurbeheer moet een dobbe afgerasterd worden ter bescherming van natuurwaarden. Hiermee vervalt de functie voor de agrarische bedrijfsvoering.
Eendenkooien	Moeilijk inpasbaar, trekken roofvogels en ganzen aan. Er is veel regelgeving rondom kooirecht en beschermde vogels. Er zijn relatief weinig eendenkooien nog in agrarisch bezit.
Bosjes / beplantingen	Onderhoud van solitaire bomen, kleine bosjes en meidoornheggen is goed inpasbaar.
Boerderij / schuur / lange jammers / woonboerderijen	Er zijn fiscale regelingen voor gebouwen die vallen onder Monumentenzorg. Voor onderhoud van niet-beschermde en beeldbepalende gebouwen is een regeling wenselijk. Voor nieuwe gebouwen is het bevorderen van een streekeigen stijl wenselijk, mits ingericht op de moderne bedrijfsvoering.
Erfbeplantingen, grachten	Onderhoud van erfbeplantingen is in principe passend. Voor het behoud van monumentale erfbeplanting kan ondersteuning nodig zijn. Normaal onderhoud van grachten is eveneens inpasbaar; voor achterstallig onderhoud is financiële ondersteuning nodig. Via regelgeving en voorlichting zorgen dat traditionele groene structuren op het bedrijf behouden blijven, maar wel met een bepaalde mate van flexibiliteit, bijvoorbeeld bij uitbreidingen.
Historische paden / kerkepad, jaagpad	Mate van inpasbaarheid sterk afhankelijk van de ligging.
Rietkragen in sloten / flauw talud	Speelt vooral in akkerbouwgebieden. Is daarmee zeer streekgebonden, maar is op zich goed inpasbaar.